

kerleri cepheye geri döndürmeye çalıştı. Hatta elindeki kılıçla köprü'nün önüne gelip kaçanları engellemek istemesi hayatına mal oldu. Habsburg birlikleri Osmanlılar'ın kaçış yolunu tutarak köprüyü parçaladı, nehri geçemeyen askerler neredeyse tamamen imha edildi.

Avusturya kaynaklarında savaş meydana veya nehre düşerek ölen Osmanlı askerinin sayısı 30.000 civarında gösterildi. Yaklaşık 4000 asker de esir düşmüştü (*Memoirs of Prince Eugen of Savoy*, s. 52; Angeli, s. 111). Bazı Osmanlı kaynaklarında ise kayıp miktarının 7-8000 dolayında olduğu belirtilir. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, Koca Câfer Paşa, Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde Vezir İbrâhim Paşa, Adana Beylerbeyi Vezir Fazlı Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Kavukçu İbrâhim Paşa, Maraş Beylerbeyi Yunus Paşa, Rumeli Beylerbeyi Küçük Câfer Paşa, birçok sancak beyi ve kumandan hayatını kaybetmişti (*Nusret-nâme*, s. 323; Kantemir, III, 281). Osmanlı tarafının kayıpları çok büyük olmamakla beraber asıl mesele tecrübeli kumandanların çoğunun savaş meydanında kalmasıydı. Müttelik tarafında ise yirmi sekiz subay ve 401 er ölmüş, 133 subay ve 1465 er yaralanmıştı. 12 Eylül sabahı Habsburg askerleri Osmanlı ordugâhına girince yedi tuğ, 423 sancak, seksen yedi topla birlikte Osmanlı ordusunun çok sayıda teçhizat ve mühimmatını ele geçirdi (Angeli, s. 111). Nehrin karşısındaki ordunun tamamen yok edildiği haberini padişaha gecenin ilerleyen saatlerinde Bozoklu Mustafa Paşa bildirdi. Gece yarısı padişah otağında bir toplantı yapıldı. Burada Avusturya ordusu üzerine yürüme veya Tımişvar'a çekilme konuları tartışıldı. Sonunda Osmanlı ordusu Tımişvar'a doğru yola çıktı. Bazı tarihçiler, Prens Eugen'in üzerlerine geldiğini öğrenen Osmanlı kuvvetlerinin nehri geçmek yerine siperle girip savunma yapmış olması durumunda bu bozgunun yaşanmayacağını dile getirmişlerdir. Zira Prens Eugen hem donanım olarak genel bir saldırıya hazır değildi hem de asil niyeti Segedin'e yardım ulaştırmaktı. Bu yüzden Zenta "Eugen'in bile beklemediği" bir zaferdi. 1683'te başlayan büyük Türk savaşlarının sonuncusu olan Zenta, Osmanlılar'a karşı teşkil edilen mukaddes ittifakın önemli bir başarısı kabul edilmiş ve Batı dünyasında büyük bir heyecana yol açmıştır. Bu bozgun aynı zamanda kaybedilen toprakları yeniden kazanma gayret ve düşüncelerinin sonunu getirmiştir. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması da bu bozgunun bir neticesidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tarih-i Vak'anâme-i Ca'fer Paşa, Macar İlimler Akademisi, Doğu Külliyyatı, Török F., nr. 60, vr. 157^a-166^a; *Anonim Osmanlı Tarihi: 1099-1116/1688-1704* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 126-128, 613-626; *Tarih-i Mehmed Giray (1094-1115/1682-1703): Değerlendirme-Çeviri-Metin* (haz. Uğur Demir, yüksek lisans tezi, 2006), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 96-97; P. Rycout, *The Turkish History: The Origin of that Nation and the Growth of the Ottoman Empire with the Lives and Conquests of their Several Kings and Empires*, London 1704, II, 551-552; Silâhdar, *Nusret-nâme: Tahlil ve Metin* (haz. Mehmet Topal, doktora tezi, 2001), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 276-325; Uşşâkizâde İbrâhim, *Uşşâkizâde Tarihî* (haz. Raşit Gündoğdu), İstanbul 2005, I, 274-280; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 260-282; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Vaziyeti*, s. 214-215, şekil 29; *Memoirs of Prince Eugen of Savoy* (trc. W. Mudford), New York 1811, s. 49-55; A. Arneht, *Prinz Eugen von Savoyen*, Wien 1864, s. 98-107; M. E. von Angeli, *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer friede 1699*, Wien 1876, tür.yer.; Gy. Dudas, *Zenta Csata*, Szeged 1886; *Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi I: Kronikler* (haz. Mehmet Ali Ekrem), Ankara 1993, s. 203; Orhan F. Köprülü, "İlm-i Nücûma Âid Bir Risâle'nin Tarihî Kaynak Olarak Ehemmiyeti", *TD*, II (1950), s. 317-318; Mücteba İlgürel, "Zenta", *İA*, XIII, 535-538; Geza David, "Zenta", *EI²* (İng.), XI, 492.

ERHAN AFYONCU

ZER-i MAHBÛB

(زر محبوب)

Osmanlı döneminde kullanılan bir tür altın sikke.

İlk defa II. Mustafa zamanında basılmış ve tedavüle çıkmış, çok rağbet gördüğünden **zer-i mahbûb** (sevilen altın) adıyla anılmıştır. Bu paranın, Mısır'da basılan altının piyasada çoğalıp İstanbul'da basılanların azalması sebebiyle 1108'de (1696) çıkarılan cedîd eşrefî altınıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu altın para üzerinde padişah tuğrası da yer aldığı için ayrıca "yeni tuğralı, cedîd eşrefî, tuğralı" diye adlandırılmıştır. Edirne ve İzmir'de de darphâneler kurularak yeni sikkenin basımına önem verildi; çünkü yeni malî tedbirler çerçevesinde vergi tahsilâtının bu yeni para üzerinden yapılması kararlaştırılmıştı. Piyasaya çıkan cedîd eşrefî altını Mısır'da da darbedilince bu altın zer-i mahbûb olarak anılmaya başlandı. III. Ahmed zamanında 1128'de (1716) yarım miskal (12 kîrat = 2,60 gr.) ağırlığında ve eski yıldız altınlarından daha halis 24 ayarında, 18 mm. çapında altın sikke basıldı. Bu yeni sikkeye de "İstanbul zer-i mahbûbu"

denildi. Bunun eşrefî altınlarından farkı arka yüzündeki darp yerine Kostantiniye değil İslâmbol yazılmasıydı. İstanbul'da ilk zer-i mahbûbların 1145'te (1732) Hekimoğlu Ali Paşa sadâretinde çıkarıldığına dair bilgiler yanlıştır. Bu devirde basılan zer-i mahbûbların yarımıkları da mevcuttur. Üzerlerindeki yazılar eşrefîlerin aynı olup yalnız burada da Kostantiniye yerine İslâmbol yazılmıştır. Bu tarihten sonra İslâmbol imlâsı bazı altın ve ekseri meskûkâtta kullanıldı.

I. Mahmud döneminde basılan altınlar şekil, ayar, vezin ve kıtaca daha öncekilere benzerse de ayarları azaltıldı (binde 952'ye indirildi). Fındık altınları 150 paraya, cedîd zer-i mahbûblar 110 paraya rayiç buldu. III. Osman devrinde basılan zer-i mahbûblar vezin ve ayar bakımından I. Mahmud zamanında basılanlarla aynı olmakla birlikte III. Mustafa zamanındakilerin ayarları 906'ya düşürüldü. 1184 (1770) yılına kadar zer-i mahbûb 110 paraya (330 akçe), fındık altınları da eski fiyatına yalnız 5 para eklenerek 155 paraya alınıp verilmeye başlandı. Ancak giderek altın sikkeler tedavülden çekilmeye yüz tuttu, alışverişler beyaz akçeyle yapıldı, bu durum fiyatlarda artışa yol açtı. Altın paraların eski fiyatından daha fazla değeri olduğu için hiç kimse bunları alışverişte kullan-

Zer-i mahbûb örnekleri: III. Osman (1168 Kahire), III. Mustafa (1171 İslâmbol), I. Abdülhamid (1187 İslâmbol).

ZER-i MAHBÛB

Zer-i mahbûb örnekleri: III. Selim (1203 İslâmbol), II. Mahmud (1223 Kahire)

madı. Bunun üzerine zer-i mahbûbların 120 ve fındık altınlarının 160 para üzerinden alışverişte kullanılması için emir verildi.

I. Abdülhamid döneminde basılan zer-i mahbûblar şekil, vezin ve ayar bakımından III. Mustafa zamanında basılanların aynıdır. Bu devirde altın sikke ayarlarının eski sikke ayarlarından daha düşük tutulmasına dikkat edildi. İstanbul zer-i mahbûbunun ayarı 21'dir. Daha önce rayıcı 120 para iken 140 paraya, Mısır zer-i mahbûbu ise 120 paraya çıkmıştı (BA, MD, nr. 184). III. Selim döneminde çıkarılan zer-i mahbûbların ayarı 17'ye (milyem hesabıyla 748) indirildi. İstanbul'da basılan zer-i mahbûbların tek, yarım ve çeyreği, Mısır'da ise üçlülüğü, fıntesi ve çeyreği basıldı. IV. Mustafa zamanındaki zer-i mahbûbların vezni 2,35 gr., ayarı da eskilerinden biraz noksandır. Tedavüldeki rayıcıları 1203 yılı Muharrem (Ekim 1788) ve Safer aylarının başında (Kasım), Dîvân-ı Hümâyûn'dan Şam vali ve kadısına gönderilen hatt-ı hümâyûnlardan anlaşıldığına göre İstanbul zer-i mahbûbu 5 kuruş, yarımı 100 para, Mısır zer-i mahbûbu ise 4 kuruştur (BA, MD, nr. 204, s. 83, 113). Aynı dönemde İstanbul zer-i mahbûbu üzerindeki İslâmbol kelimesinin yerini tekrar Kostantiniye aldı. Bu durum Abdülmecid zamanına kadar sürdü.

II. Mahmud döneminde basılan İstanbul zer-i mahbûbu resim ve süs bakımından iki çeşit olup ilki padişahın cülûsunun birinci yılından altınına kadar, ikincisi yedinci yılından on ikinci yılına kadar olan dönemde basıldı. Bu altınların ayarı binde 800 olup yarım ve çeyrekleri de vardı.

II. Mahmud'un cülûsunun ikinci yılında (1809) dışarıda altın fiyatları yavaş yavaş yükseldiği halde darphânedede eski fiyatla işlem görmesi zarara yol açmaktaydı. Bu sebeple İstanbul zer-i mahbûbu 6,5 kuruş, yarımı 3 kuruş, Mısır'ınki 5,5 kuruş, yarımı da 110 para değerinde tutuldu (Şânîzâde, I, 243; Cevdet, IX, 120). Nisan 1820'de Şam Valisi Süleyman Paşa'ya yazılan bir emirde İstanbul zer-i mahbûbuna 8 ve Mısır altınına 7 kuruş rayıcı takdir edildi (BA, MD, nr. 238, s. 133). Yine bu dönemde basılan 1 zer-i mahbûb altını için darphâne eminliğinde bulunan Düzoğulları zamanında yapım gideri olarak 225 kuruş, ayar ve perdah için 120 akçe, demirciye de 140 akçe ödenmişti (TSMA, nr. E 6363). Sultan Abdülmecid cülûsunun dördüncü ve beşinci yıllarında daha süslü biçimde 15,5 mm. çapında ve 0,85 gr. ağırlığında yarım zer-i mahbûblar bastırıldı. 1844'te "tashîh-i meskûkât"tan sonra zer-i mahbûblar tedavülden kaldırıldı.

BİBLİYOGRAFYA :

Subhî, *Târih*, I, 54, 70; Vâsîf, *Târih*, II, 143; Şânîzâde, *Târih*, I, 243; İsmâil Galib, *Takvim-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1307, s. 302 vd.; Cevdet, *Târih*, IX, 120; M. Belin, *Türkiye İktisâdî Tarihi Hakkında Tedkikler* (trc. M. Ziya), İstanbul 1931, s. 216; Ekrem Kolerkiç, *Osmanlı İmparatorluğunda Para*, Ankara 1958, tür.yer.; Nuri Pere, *Osmanlılarda Mâdenî Paralar*, İstanbul 1968, tür.yer.; Cüneyt Ölçer, *Sultan Mahmud II Zamanında Darp Edilen Osmanlı Madenî Paraları*, İstanbul 1970, tür.yer.; a.mlf., *Sultan Abdülmecid Devri Osmanlı Madenî Paraları*, İstanbul 1978, tür.yer.; İbrahim Artuk, "Zer-i Mahbûb", *İA*, XIII, 542-544.

İBRAHİM ARTUK

ZERDÂBÎ

(bk. HASANBEY MELİKZÂDE ZERDÂBÎ).

ZERDÜŞTİLİK

Zerdüş'tün tebliğ ettiği, monoteist bir teoloji içeren inanç ve düşünce sistemine sahip ilk dönem Mecûsilîği
(bk. MECÛSİLİK).

ZERENC

(زرنج)

İran'da tarihi bir şehir.

İran'ın doğusunda Afganistan sınırını kesen Hilmenend nehrinin sağ kıyısında kurulmuş olup Zerenc (Zereng) adını, Hilmenend nehrinin Zereh (Hâmûn) gölüne döküldüğü

geniş sahaya verilen Grekçe Zarangiana (Zaranga, Zaranka) ve Eski Farsça Drangiana isminden almıştır. Kelimenin kökeni ve mânası hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte Eski Farsça'da "deniz, büyük göl, büyük nehir", Yeni Farsça'da "dağın zirvesi" anlamına geldiği kaydedilir (*İA*, XIII, 538; *EI*, VII, 536). Zerenc, Sâsânîler devrinde Sistan bölgesinin merkeziydi ve mahallî hükümdarlar burada oturuyordu. Zerenc ve çevresinde Sâsânî hükümdarlarından II. Şâpûr (309-379) ve I. Kavad (488-531) dönemlerine ait paralar bulunmuştur. V ve VI. yüzyıllarda burada Sâsânîler'in Bizans'a karşı desteklediği Nestûrî hristiyanlarının bir piskoposluk merkezinin bulunduğu kaydedilmektedir (*EP* [İng.], XI, 458).

Hz. Ömer döneminde Âsım b. Amr ve Abdullah b. Umeyr kumandasındaki İslâm birlikleri Sistan bölgesine yürüdü (23/644). Burada mağlûp ettikleri Sâsânî birliklerini takip ederek Zerenc'i kuşatınca Zerenc halkının isteği üzerine belli miktardaki vergi karşılığında barış antlaşması yapıldı. Zerenc halkının antlaşmayı bozması yüzünden 30 (650) yılında Basra Valisi Abdullah b. Âmir tarafından Sistan fetihleriyle görevlendirilen Rebî' b. Ziyâd el-Hârisî Zerenc'i kuşattı. Şehrin hâkimi Pervîz Rebî' ile, her birinin elinde birer altın kadeh bulunan 2000 köle vermek şartıyla anlaşma yaptı. Rebî', Sistan bölgesi fetihlerini tamamlayınca Zerenc'e gitti ve burada iki yıl kaldı (Belâzûrî, s. 554-555). 33 (653) yılında Zerenc halkı isyan edip müslüman valiyi şehirden çıkardı; bunun üzerine Abdullah b. Âmir'in Sistan valiliğine tayin ettiği Abdurrahman b. Semüre 8000 kişilik bir ordu ile Zerenc'i muhasara etti. Zor durumda kalan şehir halkı 2 milyon dirhem ve 2000 köle vererek müslümanlarla tekrar barış yaptı. Abdurrahman bölgedeki diğer şehirleri ele geçirdikten sonra Zerenc'e yerleşip İslâm'ı yaymaya çalıştı. Ancak Abdurrahman Hz. Osman'ın şehid edilmesi üzerine Basra'ya dönünce Zerenc halkı tekrar ayaklandı. Hz. Ali tarafından Sistan'a gönderilen Haseke b. Attâb el-Habatî şehrin merzûbanı ile bir anlaşma yaparak hâkimiyeti yeniden sağladı (*a.g.e.*, s. 556).

Muâviye döneminde tekrar Sistan valiliğine getirilen Abdurrahman b. Semüre müslümanlar arasındaki siyasî mücadeleler yüzünden ayaklanmış olan şehir halkını itaat altına alıp fetihlerini Kâbil'e kadar ulaştırdı ve Rebî' b. Ziyâd bölge valiliğine gelinceye kadar (46/666) bölgeyi Zerenc şehirden yönetti. Bu arada Hasan-ı Basrî, Zerenc'e gelip üç yıl ders verdi. Abdur-